

Anadolu Mimarisinde İlhanlı Hükümdarlarının İzleri*

Traces of Ilkhanid Rulers in Anatolian Architecture

Ayşegül BEKMEZ 



Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül BEKMEZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi <https://ror.org/041jvzp61>

Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Van, Türkiye

ORCID: 0000-0001-6121-1045

e-mail: aysegulbekmez@msn.com

Başvuru/Submitted: 03.02.2023

Kabul/Accepted: 28.04.2023

Atf: Bekmez, Ayşegül, “Anadolu Mimarisinde İlhanlı Hükümdarlarının İzleri”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (Haziran 2023), s. 168-186.

Citation: Bekmez, Ayşegül, “Traces of Ilkhanid Rulers in Anatolian Architecture”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (June 2023), p. 168-186.

Öz Anadolu’da 1243 Köseadağ Savaşı yenilgisiyle başlayan Moğol hâkimiyeti, 1256’dan sonra yerini İlhanlılara bırakmıştır. Anadolu’da İlhanlı Devleti’nin siyasi egemenliği yaklaşık seksen yıl sürmüştür ancak bu dönemde siyasi, ekonomik istikrar bir türlü sağlanamamıştır. İlhanlı Devleti’nin Anadolu için genel politikası vergi toplamak üzerine kurulu olup, bu nedenle çeşitli dönemlerde komutan ve devlet adamları görevlendirilmiştir. Ancak Anadolu halkı vergiler yüzünden sıkıntı yaşamış bu durum isyanlara neden olmuştur. Bu karmaşık siyasi duruma rağmen imar faaliyetleri hız kesmeden devam ettirilmiştir. Bir devletin hâkimiyetinin en belirgin nişanesi yaptırdığı mimari yapılarıdır. Ancak İlhanlılar İran’da görülen imar faaliyetlerini Anadolu’ya taşımamışlardır. Özellikle İlhanlı hükümdarları Anadolu’da günümüze ulaşabilen herhangi bir yapının banisi olmamıştır. Anadolu’da İlhanlı’nın atadığı valiler gittikleri şehirlerde mimari etkinliklerde bulunmuştur. Sultanların bu tutumu Anadolu için kalıcı olmak gibi bir düşüncelerinin olmadığına işaret etmektedir. Bu çalışma, İlhanlı Hanedanlığı’nın Anadolu’daki izlerini kitabeler, kaynaklar ve mimari veriler üzerinden değerlendirirken, Anadolu Türk Mimari etkinliği açısından farklı bir dönemine ışık tutmayı hedeflemektedir. Kaotik olarak nitelendirilebilecek bu dönem İlhanlı’nın 1335’te son bulmasıyla daha da karmaşık hale gelmiş, Anadolu’nun çeşitli yerlerine İlhanlılar tarafından atanan valiler bağımsız beylikler kurmuşlardır. Bu beylikler İlhanlı’dan farklı olarak imar faaliyetlerine hız vermiş ve Anadolu’da kalıcı olduklarını bu şekilde kanıtlamak istemiş olmalıdırlar. Diğer taraftan Anadolu’da İlhanlı izlerini taşıyan yapılar İran’da aynı dönemde İlhanlı sultanları tarafından yaptırılan yapılarla karşılaştırılıp dönem sanatçı göçü üzerine değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler– İlhanlılar, 14. Yüzyıl Anadolu Mimarisi, Bani, Kitabe, Sanatçı.

Abstract - Mongol rule in Anatolia, which started with the defeat in the Kosedag War of 1243, was replaced by the Ilkhanids after 1256. The political sovereignty of the Ilkhanid Empire in Anatolia lasted for nearly a century, but political and economic stability could not be achieved in this period. The general policy of the Ilkhanid State for Anatolia was based on collecting taxes, and for this reason, commanders and statesmen were assigned in various periods. However, the people of Anatolia suffered from taxation and this situation led to rebellions. The most obvious sign of a state's sovereignty its architectural structure. However, the Ilkhanids did not carry out the construction activities seen in Iran to Anatolia. Especially the Ilkhanid sultans were not the founders of almost any building in Anatolia. Governors appointed by the Ilkhanids in Anatolia carried out architectural activities in the cities they visited. This attitude of sultans indicates that they had no intention of becoming permanent in Anatolia. This study aims to shed light on a different period in the history of Anatolian Turkish Architecture while, evaluating the traces of the Ilkhanid Dynasty in Anatolia through inscriptions, sources and architectural data. This period, which can be characterized as chaotic, became even more complicated with the end of the Ilkhanid Dynasty in 1335, and the governors appointed by the Ilkhanids in various parts of Anatolia established independent principalities. Unlike the Ilkhanids, these principalities must have accelerated their construction activities and wanted to prove that they were permanent in Anatolia. In addition, the buildings bearing traces of the Ilkhanids in Anatolia are compared with the buildings built by the Ilkhanid sultans in Iran in the same period and evaluations are made on the period of artist migration.

Keywords– Ilkhanids, 14th Century Anatolian Architecture, Patron, Inscription, Artist.

* Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından desteklenen SYD-2022-9872 no’lu “14. Yüzyıl Anadolu Türk Mimarisinde İlhanlı İzleri” başlıklı proje kapsamında hazırlanmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

The Mongols, one of the most important elements of the medieval world, and the Ilkhanid State, one of their successors, influenced the medieval world in every aspect, in terms of art and especially architectural activities. When the Mongols first emerged, Anatolia enjoyed a steady rise away from the events. However, when the mobility that started rapidly towards the west came to Anatolia, a chaotic environment was experienced as in other geographies of the period. Especially the defeat of the 1243 Kosedag War, the weakening of the Anatolian Seljuk State, the establishment of the Ilkhanid State, one of the successors of the Mongols in the east, and the activities carried out by Ilkhanid and Mongol commanders in Anatolia affected the political, social, cultural and artistic environment of the period. The 14th century was the most intense period for this interaction. Architectural reflections of the Mongol and later Ilkhanid khans, who shaped Anatolian politics for nearly a hundred years, also emerged in this century. The common practice in Turkish Islamic building inscriptions, especially in Anatolia, is to include the name of the sultan and the sultan of the period in the first lines. The first building inscription in Anatolia to emphasize the Ilkhanid sultanate belongs to a mausoleum built in 1300 in Gümenek, Tokat. The first line of the inscription bears the name of Ghazan Khan which is enclosed in floral ornamentation. The inscription of the mausoleum built in 1304 for Çiçek Hatun, daughter of Ahmet Teküder, does not emphasize sultanate, but only the name of Ahmet Teküder as Çiçek Hatun's father. A fountain built in Tokat in 1305 also bears the name Olcaytu Khan, the Ilkhanid sultan of the period. Other buildings with Olcaytu Khan's name are a madrasah in Bayburt dated 1308, Amasya Darüşşifa built in 1308-1309 and Erzurum Yakutiye Madrasah. In Amasya Bimarhane, Oljaytu Khan's wife İlduzmis Hatun is mentioned as a melike and the khan is mentioned together with her. In the inscription of Yakutiye Madrasa, Gazan Khan and his wife Bolugan Hatun are mentioned as patron. The stone foundation in one of the iwan of the madrasah mentions the revenues donated by Ghazan Khan and his wife. Abu Said Bahadır Khan is the most frequently mentioned Ilkhanid sultan in the inscriptions. The name Abu Said Bahadır Khan is found in the Abdulmuttalip Tekke built in Tokat in 1317 and in the Arapşir Tomb built in Tokat on the same date. Abu Said Bahadır Khan's name appears on the inscriptions of Samsun Kale Masjid (1323), Niğde Sungur Bey Mosque minbar (1316-1335), an inn near Sivas (1316-1335) and Halil Bey Mosque in Tokat Pazar (1335). In addition to these buildings, Persian edicts on the Menuçehr Mosque in Ani, Ankara Castle and Cacabey Madrasah in Kırşehir point to the reign of Abu Said Bahadır Khan. It is also known that a palace was built near Aladag, today within the borders of Van, and historical sources inform us that the Ilkhanid sultans were personally involved in its construction. The repair inscription on the dome of the Akdamar Church on the island of Akdamar in Van also includes the name of a khan whose name has been erased. It is accepted that the repair was made during the reign of Catholicos Stephanos III (1272 - 1296). During these years, Abaka Khan, Ahmet Tekuder Khan, Argun Khan, Geyhatu Khan, Baydu Khan and Ghazan Khan sat on the Ilkhanid throne. This research makes connections between these buildings and the political, social, cultural and artistic changes of the period.

GİRİŞ

Anadolu'nun siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel ve sanatsal anlamda en karmaşık zamanlarından biri 14. yüzyıl Beylikler Dönemi olarak da isimlendirilen devredir. Anadolu Selçuklu Devleti'yle sağlanmaya çalışılan istikrar 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra yerini kaosa bırakmıştır. 14. yüzyılda Anadolu'nun neredeyse her bölgesinde yeni bir beylik kurulmuştur. Bu yüzyılın yarısında Anadolu hâkimiyetini korumak için önemli çabalar sarf eden İlhanlı Devleti kendi içindeki çöküşü durduramamış ve yıkılmıştır. İlhanlı sultanlarının Anadolu'yla ilgili tutumunu anlamak için devletin kuruluşuna ve tarihsel altyapısına bakmakta fayda bulunmaktadır.

Moğolların Cengiz Han önderliğinde Orta Asya'dan batıya doğru başlattığı, tarihi kaynaklarda yıkım ve istilayla ünlene hareket, Ortaçağ dünyasını dolaylı ya da doğrudan etkisi altına almıştır. Ortaçağ'da özellikle Selçuklu Devleti'nin ardılları olan devletlerin kurulduğu Orta Asya, İran, Kafkaslar, Mezopotamya, Kuzey Karadeniz, Anadolu gibi coğrafyalar bu istila hareketlerinin köklü değişimlere neden olduğu yerlerdir. Ortaçağ'da Cengiz Han ve Moğolların şöhreti yakıp yıkmaya üzerine kurulu görünmektedir. Bu açıdan gittikleri yerlere korkular saldıkları dönem kaynaklarından ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle birçok şehir direnmek yerine teslim olmayı seçmiştir. Cengiz Han'dan sonra oğlu Ögeday Han, sonrasında Ogeday Han'ın oğlu Güyük (Küyük) Han başa geçmiş 1251 yılında Cengiz Han'ın torunu Mengü Han Moğolların başına geçmiştir onun ölümünden sonra başlayan taht kavgaları sebebiyle imparatorluk dört devlete bölünmüştür (Altın Orda, Çağatay Hanlığı, Yuan Hanedanlığı, İlhanlılar).¹ İlhanlılar temeli 1256'daki kurultayda alınan kararlar Cengiz Han'ın torunu Hülagü Han'ın batıya sefere gönderilmesiyle atılmıştır.² Hülagü Han dönemi özellikle Abbasi Halifeliği'nin merkezi Bağdat'ın kuşatıp yüzyıllarca konuşulan bir yıkımla hatırlanmaktadır. Anadolu'nun Moğollar'la ilk teması 1243 öncesinde Alâeddin Keykubat'a elçi gönderilmesi ve tehlikeyi sezen sultanın çeşitli önlemler almasında görülmektedir.³ Sonrasında sultanın ani ölümü, Baba İshak İsyanı ve 1243 Köseadağ Savaşı'nda yaşanan yenilgi Anadolu Selçuklu Devleti'nin düşüşe sürüklemiştir. Hülagü Han'ın Anadolu'yla ilgili planı Anadolu Selçuklu Devleti varislerinin vergilerini düzenli ödemek kaydıyla yönetimi devam ettirmesi yönündedir.⁴ Hülagü Han'ın ölümü (1265) sonrası yeni İlhan büyük oğlu Abaka Han olmuştur.⁵ Abaka Han ve Selçuklu Hanedanlığı arasında bir akrabalık da oluşturulmuş ve 1275'te IV. Kılıçarslan'ın kızı Selçuki Hatun ve Abaka Han'ın oğlu Argun Han evlendirilmiştir.⁶ Abaka Han dönemi Anadolu Memluklu-İlhanlı çatışmasının sahnelerinden biri olurken, 1277'de İlhanlı ordusunun Elbistan'da Baybars komutasındaki Memluklulara yenilmesi Anadolu topraklarında unutulmaz bir katliama neden olmuştur.⁷ Abaka Han yenilgiden sorumlu tuttuğu Selçuklulara acımamıştır.⁸ Bu dönemde Anadolu'daki İlhanlı baskısı siyasi ve ekonomik olarak daha fazla hissedilmiştir. Hülagü Han ve oğlu Abaka Han özellikle Sünni İslam'a karşı mesafeli dururken, kimi zaman bu mesafeli duruş şiddete dönüşmüştür.⁹ Abaka Han'ın 1282'de ölümünün ardından henüz İslamiyet'i seçmiş kardeşi Ahmet Teküder sadece 2 yıl kalacağı tahtına çıkmıştır. 1284'te Abaka Han'ın oğlu Argun Han İlhanlı Devleti'nin başına geçmiştir. Argun Han dedesi ve babası gibi Şamanist ve Budist geleneğe bağlı kalmıştır.¹⁰ 1291'de vefatından sonra kardeşi Geyhatu Han 4 yıl süreyle devlete hanlık yapmıştır. Kardeşi Argun döneminde Anadolu naibliği yapan Geyhatu Han yönetimi sırasında da Anadolu'da kendisine karşı isyan eden Karamanoğulları, Eşrefoğulları başta olmak üzere Türkmen

¹ Detaylı bilgi için bkz. Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Aykut Kazancıgil- Ayşe Bereket), Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 318-348; Alâeddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 95-100.

² Alâeddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 497-505; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 59.

³ Claude Cahen, *Osmanlıdan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarcı), Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 91-92.

⁴ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 64.

⁵ Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2022, s.34.

⁶ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Selçuki Devletleri Tarihi*, (Çev. M. Nuri Gençosman), Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1943, s. 181; İbni Bibi, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, (Çev. M. Nuri Gençosman), Uzluk Basımevi, Ankara, 1941, s. 97- 116.

⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötügen Yayınları, Ankara, 2014, s. 566-574; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 233-236.

⁸ Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 39.

⁹ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 262-263.

¹⁰ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 263.

beylerine karşı mücadele etmiştir.¹¹ 1295'te öldüğünde kısa süreliğine yerine Baydu Han geçmiştir. Ancak Baydu Han'ın saltanatı uzun sürmemiş yerine Argun Han'ın oğlu Gazan Han gelmiştir. Gazan Han İslamiyet'i benimsemiş ve Tebriz yakınlarında (Gazaniye şehri) çeşitli yapılar inşa ederek hayırda bulunmuştur.¹² Ancak Anadolu'ya uygulanan ağır vergi uygulaması devam ettirilmiş, bu durum isyanlara sebep olmuştur. Sülemiş İsyanı Anadolu'ya atanan Moğol komutan tarafından başlatılmış ve Türkmenlerin de dâhil olmasıyla büyümüştür.¹³ Bastırılan isyandan sonra Gazan Han Anadolu beylerine para basmaları için yetki vermiştir.¹⁴ 1304'de vefat eden Gazan Han'ın yerine kardeşi Olcaytu han olmuştur. Olcaytu Han da kardeşi gibi Sünni İslam'ı benimsemiştir. Ancak 1309'da Şiiliğe geçmiş ve Şiiliği İran'ın resmi mezhebi yapmıştır.¹⁵ Anadolu'daki Türkmen beyleri Anadolu Selçuklu Saltanatının da sona ermesiyle büyük isyanlarına hız vermişlerdir.¹⁶ İlhanlılar isyanı bastıramamış ve yenilgiye uğramışlardır. 1316'da vefat eden Olcaytu Han'dan sonra yerine oğlu Ebu Said Bahadır Han geçmiştir. Sünni mezhebine bağlı kalan Ebu Said Bahadır Han 1336'da vefat edince hanedanda tahta çıkacak kimse kalmadığı için İlhanlı Devleti de son bulmuştur.¹⁷ Anadolu'da bu tarihten önce başlayan isyanlar ve yeni devlet kurma çabaları hız kazanmış, oluşan otorite boşluğu doldurulmaya çalışılmıştır.

Diyarbakır'da Uyrat Beyliği, Eratna ve Karakoyunlular içindeki Sutaylar, Kayseri ve Sivas çevresinde Eratna Devleti İlhanlıların Anadolu'ya gönderdiği emirlerin başında bulunduğu gruplardır.¹⁸

Anadolu Mimarisinde İlhanlı Sultanlarının İzleri

Anadolu'da İlhanlı sultanlarının adının yer aldığı 14 yapı ve 16 kitabe bulunmaktadır. Bu kitabelerden 11'i inşa ya da tamir ile ilgili bilgiler içermektedir. 3'ü vergi kitabesi, 1'i taş vakfiye, biri ise minberde bulunmaktadır.

Kitabelerden en erken tarihlisi 1300 yılında inşa edilmiş bir türbeye aittir. Tokat Müzesinde yer alan kitabe Gümenek'ten getirilmiştir. Kitabede dönemin İlhanlı sultanı Gazan Han'ın adı yer almaktadır. Kitabede “*Gazan Han merhum, mağfur, ariflerin kutbu, Allah'ın velisi Sultan Mahmud'un –Allah kabrini nurlandırın- bu türbesinin yapılmasını şark ve garbın sultanı, büyük hakan, çok büyük padişah, insanların sığınağı, -Allah saltanatını devamlı eylesin- (Gazan Mahmud Han) zamanında zayıf kul, Allah'ın rahmetine muhtaç ve onu dileyen Abdullah oğlu Hoca Nasır-Allah sonunu hayır eylesin-yedyüzün başı tarihinde emretti.*”¹⁹ yazmaktadır. Kitabedeki en dikkat çekici unsur Gazan Han'ın adının üst satırda çerçeve içine alınıp, tek yazılması ve iki yanının rumilerle bezenmiş olmasıdır (Şekil 5). Türbe günümüze ulaşmadığı için plan ve süsleme özellikleri bilinmemektedir.

Erzurum'da Cime Hatun Türbesi olarak anılan ve 2011 yılındaki restorasyon çalışmaları sırasında bulunan kitabesiyle tarihi ve sahibi netleşen yapıda İlhanlı Devleti'nde 1282-1284 yılları arasında çok kısa hükümdarlık yapan Ahmet Teküder Han'ın adı yer almaktadır. 1304 tarihli yazıtta “*Bu türbenin sahibesi bağışlanmış melike Ahmed Kan kızı Çiçek Hatun'u (Allah) bağışlasın. Allah onun makamını serin kılsın (Cehennem sıcağından korusun). yedyüzdört senesinin Sefer ayında vefat etti*”²⁰ bilgilerine yer verilmiştir. Kitabeyle türbenin Ahmet Teküder'in kızı Çiçek Hatun'a ait olduğu ortaya çıkmakta ve İlhanlı hanedan üyelerinin Erzurum'la bağlantılı olduğu da anlaşılmaktadır (Şekil 6-7). Yapı silindirik kaide, silindirik gövde ve içten kubbe dıştan külahla örtülen bölümlerden oluşmaktadır (Şekil 1). Gövde üzerinde yüksek kabartma silmelerin oluşturduğu kör kemerler, mukarnas kavsaralı kapısı ve külah altındaki kesik meandr türbedeki süsleme unsurlarıdır.

Günümüze ulaşamayan Tokat Şeyh Şehabeddin Çeşmesi üzerinde bulunan 1305 tarihli bir kitabede Olcaytu Han'ın ismine yer verilmiştir. Kitabede “*Bu pınarın yapılması için buyuran sultanlar Sultanı, saltanatı daim olsun Sultan Muhammed Olcaytu Han'ın saltanat günlerinde zayıf kul Abdullah oğlu*

¹¹ Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 249-250. Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 54-55.

¹² Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 264, 488.

¹³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 635-640; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 110.

¹⁴ Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 264.

¹⁵ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 267.

¹⁶ Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 277.

¹⁷ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 143.

¹⁸ Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 85- 117.

¹⁹ Mehmet Çayırdağ, “Niksar-Tokat-Gümenek ve Kayseri-Palasta Üç Kitabe”, *Belleten*, C. 57, S. 218, 1993, s. 85.

²⁰ Demet Kara, “Erzurum Melike Çiçek Hatun Türbesi”, *Turkish Studies*, S. 15, 2020, s. 299.

Şahabeddin ve eski komutan -kabri nur olsun- Mehmet Ata Bey yaptırıldılar. Zilkade yediyüzdört. Allah hayırlarını kabul etsin."²¹ yazmaktadır. Yapının planı ve süsleme düzeni hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Bugün Bayburt Ulu Cami üzerinde bulunan kitabeden 1308 tarihli Mahmudiye Medresesi'nin de Olcaytu Han döneminde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kitabesinde medresenin Sultan Muhammed Olcaytu Hüdabende zamanında Emir Fahreddin Mahmut tarafından yaptırıldığı bilgisine yer verilmiştir.²² Aynı yıllarda Bayburt'ta Erzurum Yakutiye Medresesi'nin de banilerinden biri olan Hoca Yakut tarafından Yakutiye Medresesi isimli bir yapının inşa ettirildiği ancak günümüze ulaşmadığı da belirtilmektedir.²³ Her iki yapının da plan ve süsleme özellikleri bilinmemektedir ancak aynı yıllarda Erzurum'da yapılan Yakutiye Medresesi'yle benzer özellikler taşıdıkları varsayılabilir.

Olcaytu Han döneminden diğer kitabe 1308-1309 tarihli Amasya Bimarhanesi üzerinde bulunmaktadır (Şekil 8-9). Kitabede "*Allah, Yüce Sultan ve Büyük Hakan Dünya ve Dinin Yardımcısı Olan Olcâyû Sultan Mehmed'i -Allah Onun Saltanatını ve Ululuk Günlerini Devamlı Kılsın- Mübarek Darüşşifa'yı Yaptırmasında Muvaffak Kılmıştır. Allah, Yüce Hatun Büyük Kraliçe İl-Düzmiş Hatun'un Devletini Artırsın. Güçsüz Kul Abdullah Oğlu Anber. Allah Ondan Kabul Etsin. Yedi Yüz Sekiz Senesinde.*"²⁴ belirtilmektedir. Kitabe Olcaytu Han'ın eşi İl-Düzmiş Hatun'dan melike olarak bahsedilmiş olması bakımından önemlidir. Medrese açık avlulu, iki eyvanlı doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Avlu güney ve kuzey yönden revaklıdır. Batıda giriş eyvanı, doğuda ana eyvanı bulunmaktadır (Şekil 2). Yapıda süsleme giriş cephesinde yoğunlaşmaktadır. Taçkapı ve ön cepheye bakan pencereler bezenmiştir.

Benzer bir uygulama Erzurum Yakutiye Medresesi kitabesinde de yer almaktadır. 1310 tarihinde inşa edilen Yakutiye Medresesi taçkapısının ana nişinde bulunan inşa kitabesinde "*bu meftenin yapılmasını yediyüzon yılında Sultan Olcaytu'nun -Allah mülkünü ebedi kılsın- hükümdarlık günlerinde, Sultan Gazan ve Bolugan Hatun'un -Allah burhanlarını aydınlatsın- yüce ve alicenap yardımları ile Cemaleddin Hoca Yakut Gazani emretti*"²⁵ yazılmıştır (Şekil 10). Bu kitabenin ilgi çekici tarafı iki İlhanlı sultanının adının aynı anda kullanılmasıdır. Medresenin Olcaytu Han'ın saltanat yıllarında yapıldığı ve Gazan Han ve eşi Bolugan Hatun'un yardımlarıyla inşa edildiği kitabeyle ortaya çıkmaktadır. Gazan Han ve Bolugan Hatun'un maddi destekleri onların yapının baniliğini de üstlendiklerini göstermektedir. Yapı üzerinde yer alan diğer kitabe ise bir taş vakfiyedir. Güney eyvanın duvar yüzeyinde bulunan kitabede "*Allah'ı anmak çok iyidir ve bu her şeyden önce gelmelidir. Bu şerefli bukanın yapılmasını Yüce Sultan Olcaytu'nun -Allah mülkünü ebedi kılsın- saltanat yıllarında mutlu Sultan Gazan ve Horasanlı Bolugan Hatun'un -Allah tanıklıklarını (burhan) aydınlatsın, huzur içinde yatsınlar- büyük yardımlarıyla.....*"²⁶ yazılmıştır. Kitabeden Gazan Han ve eşinin vefat ettiği anlaşılmaktadır (Şekil 11). Ayrıca vakfiyeye bağışlanan akarların önemli bir kısmı da onlara aittir. Medrese kapalı avlulu, üç eyvanlı bir plana sahiptir (Şekil 3). Doğuda ana eyvana bitişik bir de türbesi bulunmaktadır. Süsleme yapının ön cephesinde yer alan taç kapı ve minaresinde yoğunlaşmaktadır.

İlhanlı Sultanlarının Anadolu'da izi en belirgin olanı Ebu Said Bahadır Han'dır. Bu sultanın en erken kaydı 1317 tarihli Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi (Abdulmuttalip Tekkesi)²⁷ ve Acepşir Türbesi²⁸ kitabelerinde bulunmaktadır. Tokat merkezde bulunan Abdullah bin Muhyi Zaviyesi girişi üzerindeki kitabede "*Bu bina Allah'a yaklaşmak ve O'nun rızasını kazanmak için zikredilenlerin sığınağı, şükredenlerin yurdu olarak devlet-i sultan-ı azam Ebu Sa'id bin Olcaytu Sultan (Allah*

²¹ Çiğdem Bilgen, *Erken Cumhuriyet Dönemi'ne Ait Bir Kitap Taslağı: Tokat Kent Tarihi Çalışmaları Tokat Müzesi Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2014, s. 502 alıntı Karagülle, B. & Savuran N. (1930-1953). Tokat Müzesi: Tarihi Yapılar, Eski Eserler Ve Bölgeleri, Tokatlı Meşhurlar, Yayınlanmamış Monografi Çalışması, Tokat Müzesi, Tokat.

²² Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Bassimevi, İstanbul, 1936, s. 245.

²³ Abdürrahim Şerif Beygu *Erzurum Tarihi...* s. 245.

²⁴ Mehmet Kutlu, "İldüzmiş Hatun Baniliğindeki Amasya Darüşşifası Üzerine Yeni Tespitler", *Mimari-Kültür- Bellek* (Edt. Tane Doğan) Paradigma Akademi, Çanakkale, 2022, s.20.

²⁵ Rahmi Hüseyin Ünal, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 55.

²⁶ Rahmi Hüseyin Ünal, *Erzurum Yakutiye...* s. 58.

²⁷ Patricia Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslami Mimari 1240-1330*, (Çev. Merve Özkılıç), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 239.

²⁸ Patricia Blessing, *Moğol Fethinden Sonra....* s. 240.

hükümünü baki kılsın) döneminde yapılmıştır. Bu binayı Allah'ın zayıf kulu Abdullah bin el- Muhyi (Allah yardımcısı olsun) 10 Rebiulahir 717 (22 Haziran 1317) tarihinde inşa etmeye muvaffak olmuştur” yazmaktadır.²⁹ Günümüze önemli ölçüde özgün planını yitirmiş şekilde ulaşan Abdullah bin Muhyi Zaviyesi özgününde kapalı kubbeyle örtülü bir avlu, önünde eyvan ve etrafında kurulu iki mekândan müteşekkil olduğu düşünülmektedir (Şekil 4).³⁰ Yapının süsleme unsurlarının çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Avlusunda yer alan çini pano günümüze ulaşamayan süslemelerle ilgili fikir vermektedir. Acepşir Türbesi giriş kapısı üzerindeki kitabede ise “ Acepşir, devletlu büyük sultan Ebu Sa'id bin sultan Muhammed 717 yılı Cemaziyevvel ayının başlarında (Temmuz 1317)”³¹ yazılmıştır. Yapı özgünlüğü kaybetmiş dikdörtgen bir plana sahiptir. Türbede süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Samsun İç Kale Mescidi (Bezistan Mescidi) girişi üzerinde yer alan kitabede “*Kulların en zayıfı Mahmud oğlu Evhad el Mevlevî, büyük Sultan Ebû Said Han'ın -Allah saltanatını devamlı kılsın- hükümdarlığı sırasında ve Noyan Timurtaş'ın zamanında -yardımı bol olsun- bu mübarek mescidi 723 (1323) senesinde imar (inşa) etti*”³² yazmaktadır (Şekil 12). Yapının özgün planının nasıl olduğu bilinmemektedir.

Ani Menuçehr Camii, Ankara Kalesi ve Kırşehir Cacabey Medresesi üzerinde Farsça yazılmış fermanlar içerikleri itibariyle benzerdirler. Ani kitabesinde tarih kısmı yok olmuştur. Ancak kitabenin ikinci satırında Ebu Said Bahadır Han ismi yer almaktadır. Kitabe içeriği daha önce Anadolu'da yapı üzerinde yer alan kitabelerden oldukça farklıdır. Sultanın vergilerle alakalı fermanı taşa işlenerek cami duvarına yerleştirilmiştir.³³ Diğer kitabe Ankara Kalesi Hisar Kapısı üzerinde yer almakta ve içeriği Ani'de bulunan kitabeye oldukça benzemektedir. Kitabede Ebu Said Bahadır Han'ın ismi yer almamakta birlikte bahsedilen vergi hükmünün yürürlüğe girdiği h. 730 (m. 1329-1330) tarihi yazılmıştır.³⁴ Bu tarih Ebu Said Bahadır Han dönemine işaret etmektedir. Ayrıca kitabede yer alan bazı cümleler aynı dönemde kaleme alınmış fermanlarda da kullanılmaktadır.³⁵ Son satırda “*ameli Halil*” yazmakta ve kitabeyi hak eden hattat ortaya çıkmaktadır. Benzer içeriğe sahip diğer kitabe Kırşehir Caca Bey Medresesi taçkapısı üzerindedir (Şekil 14-15). Kitabede Ebu Said Bahadır Han'ın ismine ya da tarihe yer verilmemiştir ancak içerik Ankara Kalesi'ndeki kitabeye oldukça yakındır.³⁶ Kitabe muhtemelen 1329-1330 yıllarında hazırlanmıştır. Bu tarzda hazırlanmış fermanlar muhtemelen Anadolu'da usulsüz toplanan vergiler nedeniyle taş üzerine kazınarak şehrin görünen bir yerinde sergilenmiştir.³⁷

İnşa tarihi net olarak bilinmeyen Niğde Sungur Bey Cami'nde ilginç iki kitabe bulunmaktadır. Bugün Dışarı Cami'nde yer alan minber Sungur Bey Cami'si için yapılmıştır. Minber üzerinde Ebu Said Bahadır Han'ın ismi geçmektedir. Kitabede “*Bu minberi yüce Sultan Ebu Said'in -devleti ebedi olsun- zamanında Emir Seyfettin Sungur Ağa'nın -ömrü uzun olsun- emriyle Sungur Ağa'nın kâtibi ve Allah'ın rahmet ve yardımına muhtaç zayıf kulu Muallim oğlu Hoca Ebubekir yapmıştır*” yazmaktadır.³⁸ Ebu Said Bahadır Han saltanat yıllarına işaret eden minberin ve dolayısıyla caminin 1316-1335 yılları arasında yapılmış olması lazımdır. Kitabelerden diğeri doğu taçkapısında bulunur ve 1335-1336 tarihlidir. Kitabe içeriğinden vergiyle alakalı bir ferman olduğu anlaşılmaktadır.³⁹ Kitabede 1335'te vefat eden Ebu Said Bahadır Han'ın ismine yer verilmemiş, Sungur Bey hükmü kendisi adına vermiştir. Kitabede yer alan ifadeler ve İlhanlı Sultanın isminin kaldırılması Ebu Said Bahadır Han'ın vefatıyla

²⁹ Hamza Gündoğdu, Ahmet Ali Bayhan, Ali Murat Aktemur, İshak Umut Kukaracı, Adem Çelik, Burhanettin Güneş, *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, PYS Vakıf Sistem Matbaa Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 189.

³⁰ Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I Öncül Yapılar: Tokat Zaviyeleri*, Akademi Kitapevi, İzmir, 1994, s. 65-76.

³¹ Hamza Gündoğdu v.d. , *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, s. 153.

³² M. Zeki Oral, “Anadolu'da İlhani Devri Vesikalari, Temurtaş Noyin Zamanında Yapılmış Eserler ve Kitabeleri”, V. Türk Tarih Kongresi 1956, Kongreye Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1960, s. 211-212; Abdülhamit Tüfekçioğlu-Ali Boran, “Kitabelerin Diliyle Samsun Kalesi ve İç Kale Mescidi”, *Vakıflar Dergisi*, S.28, 2004, s. 287.

³³ bkz. W. Barthold, “İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet”, *Türk Hukuk Ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.I, 1931, s. 137-138.

³⁴ Paul Wittek, “Ankara'da Bir İlhani Kitabesi”, *Türk Hukuk Ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.I, 1931, s. 162-163.

³⁵ ayrıntılı bilgi için bkz. Osman G. Özgüdenli, “İlhanlı Hükümdarı Ebu.Said Hâna Ait Dört Yarlığ”, *Belleten*, C. 69, S. 254, 2005, s. 77.

³⁶ Halim Baki Kunter, “Kitabelerimiz I”, *Vakıflar Dergisi*, C.2, 1942, s.433.

³⁷ Patricia Blessing, *Moğol Fethinden Sonra....* s. 226-227, 231.

³⁸ Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s. 70.

³⁹ Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, s. 68.

İlhanlı Devleti'nin son bulduğuna işaret etmekte ve Sungur Bey bağımsızlığını ilan ettiğini düşündürmektedir.

Sivas Müzesinde sergilenen ve Yıldızeli ilçesinden getirildiği belirtilen bir kitabede de Ebu Said Bahadır Han adı geçmektedir. Kitabeden bahseden kaynaklarda tarih h.783 m. 1381-1382 olarak verilmektedir.⁴⁰ Ancak Ebu Said Bahadır Han'ın saltanat yılları dikkate alındığında (1315-1335) tarihinin yanlış okunmuş olabileceği değerlendirilmektedir. Kitabede “*Bu han Ebu Said Bahadır Han'ın saltanat yıllarında Allah'ın rahmetine muhtaç zayıf kul, Ahi Emir Ahmed bin Hacı Zeyneddin tarafından yaptırılmıştır sene yediyüz....*” yazmaktadır (Şekil 13).

Tokat'ın Pazar ilçesinde bulunan 1335 tarihli Halil Bey Cami doğu cephedeki giriş kapısı üzerindeki kitabede “*Bu Cuma Camisini devletli, Sultan-ı azam Ebu Said Han –Allah mülkünü daim kılsın- döneminde latif olan Rabb'inin rahmetine muhtaç zayıf kul Hacı Muhammed bin el- Hüseyin – Allah sonunu güzelleştirsin- yediyüzotuzbeş senesi Recep ayında yaptırmıştır*”⁴¹ ifadelerine yer verilmiştir. Bu kitabe Ebu Said Bahadır Han'ın son saltanat yıllarında Anadolu'da İlhanlı Devleti'nin de son izini temsil etmektedir. Cami özgün planını kaybetmiştir. Bugünkü plan ve süslemeler Osmanlı Dönemi özellikleri taşımaktadır.

İlhanlı hükümdarlarının isimlerine yer veren diğer bir kitabe diğerlerinden farklı bir yapı türüne aittir. Van Akdamar Adası'nda bulunan Kutsal Haç Kilisesi 915-921 yılları arasında inşa edilmiştir. Bugün kubbesinde bulunan tamir kitabesinde yıkılan kubbe ve doğu köşe odalarının onarıldığına dair bilgiler verilmekte ve ön kısmı okunamayan bir Han'dan bahsedilmektedir. Kitabenin öncesi tahrip olduğu için Han'ın kim olduğu anlaşılamamaktadır. Bu onarımın Katogikos III. Stephanos (1272 - 1296) tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir.⁴² Bu bilgi dikkate alındığında Akdamar Kilisesi'ndeki onarımın Abaka Han, Ahmet Teküder Han, Argun Han, Geyhatu Han, Baydu Han veya Gazan Han döneminde yapıldığı söylenebilir. Tarihi kaynaklar 1275-1276'da bölgede büyük bir depremin yaşandığı bilgisini vermektedir.⁴³ Tamirat muhtemelen bu deprem nedeniyle oluşan hasar için yapılmıştır. Hristiyan topluluklarla aralarının iyi olduğu bilinen Abaka ve Argun Han kitabede yazan isim konusunda ön plana çıkmaktadır. Onarımın Abaka Han döneminde yapılması olasıdır. Zira Abaka Han Döneminde İlhanlı sarayında özellikle Nasturi Hristiyanlara büyük hürmet gösterilmekte, kiliselere bağış yapılmakta, paskalya törenlerine katılmakta ve hatta üzerinde kutsal üçlemenin yer aldığı sikkeler basılmaktadır.⁴⁴ Ayrıca Abaka Han'ın tahta çıkma töreni Van yakınlarındaki Aladağ'da gerçekleşmiştir. Ermeni Vakanüvis Rahip Stepanos Argun Han övgüyle bahsetmektedir.⁴⁵

Ayrıca günümüze herhangi bir maddi unsuru ulaşmamış olmasına rağmen kaynaklarda yer alan bugünkü Van sınırlarında yer alan Aladağ'da bulunan İlhanlı yazlık sarayından da bahsetmek gerekir. Van ve çevresi İlhanlı Devleti kurulmadan önce Celâleddin Harizmşah'ı takibi sırasında Çormahan Noyan öncülüğünde 1230'lar da kuşatılmıştır.⁴⁶ Hülagü Han Döneminde bu bölge devletin yazlık alanı olarak seçilmiş ve saray, kilise gibi yapılar inşa edilmiştir.⁴⁷ Bu sarayın inşası için çok sayıda malzeme ve sanatçının bölgeye getirildiği, sarayın önemini Ebu Said Bahadır Han Dönemine kadar koruduğu bilinmektedir.⁴⁸ Bu bölge İlhanlı sultanlarının bizzat imar faaliyetlerine katılmış olmasını nedeniyle önemlidir.

Son olarak 13. yüzyılın sonunda yapılan Sivas Çifte Minareli Medrese, Sivas Buruciye Medresesi ve Erzurum Çifte Minareli Medrese'den de bahsetmek gereklidir. Sivas Çifte Minareli Medrese (1271) İlhanlı Devleti *Nâib-i Saltanat-ı Memâlik-i Rûm* ünvanlı Cüveyni tarafından yaptırılmış ancak

⁴⁰Sabiha Gürlevik, *Sivas Mezar Kitabeleri Üzerine Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2008, s. 157.

⁴¹Hamza Gündoğdu v.d., *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, s. 495-496.

⁴²Zeynep Mercangöz, “Ortaçağ Van Hristiyan Dönemi”, *Van, Kültür Bakanlığı Yayınları*, İstanbul, 1997, s. 75-98.

⁴³Faruk Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015, s. 77.

⁴⁴Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011, s. 129-130.

⁴⁵Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki...s.* 317.

⁴⁶Neslihan Durak, “İlhanlılar Döneminde Aladağ Çevresi”, *I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu Bildirileri*, (Edt. Oktay Belli, Vedat Evren Belli), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 243.

⁴⁷Neslihan Durak, *İlhanlılar Döneminde... s.* 245-246.

⁴⁸Neslihan Durak *İlhanlılar Döneminde... s.* 246-247.

kitabesinde dönemin İlhanlı Han'ına herhangi bir vurgu yapılmamıştır⁴⁹. Benzer bir durum Buruciye Medresesi (1271) için de geçerlidir. Medresenin banisinin İlhanlı Devleti tarafından gönderildiği söylene de kitabesinde dönemin Selçuklu sultanının saltanatı vurgulanmaktadır. Erzurum Çifte Minareli Medrese üzerinde banisini belirten bir kitabe bulunmamaktadır ancak kimi araştırmacılar tarafından İlhanlı sultanı Geyhatu Han eşi Padişah Hatun tarafından 1290'larda yapıldığı belirtilmektedir.⁵⁰ Fakat bu bilgiyi doğrulayacak herhangi bir kitabe ya da vakfiye bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME SONUÇ

14. yüzyıldan evvel inşa edilen yapılarda İlhanlı Devleti hükümdarlarının Anadolu mimarisinde direkt bir etkisi görmek şimdilik mümkün görünmemektedir. Bu durumun dönemin politik yaşamıyla bağlantısı olduğu açıktır. İlhanlı Devleti Anadolu'daki iktidarını Selçuklu sultanları üzerinden yürütmeyi tercih etmiş bu durum yıllar boyunca devam etmiştir. Selçuklu saltanatın zayıflaması ve İlhanlı Devleti tarafından atanan valilerin Anadolu'da hızlı artışı İlhanlı Devleti'nin mimariye de yansıyan ilk izlerini ortaya çıkarmıştır. Kitabelerden yola çıkılarak yapılan bir değerlendirmede İlhanlı sultanlarının 14. yüzyıl itibarıyla Anadolu'da adlarının yer aldığı anlaşılmaktadır. Öncesinde İlhanlı sultanlarının ismi kitabelerde tercih edilmemiştir. Sivas Çifte Minareli Medrese gibi İlhanlı devlet adamı tarafından yapılmış bir yapıda bile sultanın ismi anılmamaktadır. Bu durumun birkaç açıklaması olabilmektedir. İlk olarak 14. yüzyıla kadar Anadolu'da Selçuklu hanedanlığı yönetimi elinde tutmuş o dönemde basılan sikkeler ve inşa kitabelerinde dönemin Selçuklu sultanının ismine yer verilmiştir. 14. yüzyılda Anadolu'da parçalı bir yönetim bulunmakta olup kimi şehirlerde Selçuklu hanedanlığı, kimilerinde İlhanlı hanedanlığı, kimilerinde ise yeni kurulan beylikler faaliyet yürütmüşlerdir. Bu durum kitabelere de yansımaktadır. 14. yüzyılda değişen siyasi ortam İlhanlı sultanlarının Anadolu'da daha belirgin rol oynamalarına neden olmuştur. Konuyla ilgili diğer bir açıklama İlhanlı hükümdarlarının İslam dinine bağlılıklarını ortaya koymaları sonrasında Anadolu'da daha etkin bir rol üstlendikleri ve bu rol için çaba sarf ettikleridir. 14. yüzyıl öncesinde İlhanlı hükümdarları Anadolu'daki Müslüman halk için gücü elinde bulunduran tarafta olsa işgalci ve kâfir olarak nitelendirilmiş ve toplum tarafından benimsenmemiştir. Bu düşünce 13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl başında sıklıkla yaşanan isyanlarla da örtüşmektedir. 14. yüzyılda inşa kitabelerinde saltanatı vurgulanan sultanlar aynı zamanda İslamiyet'i seçtiğini Anadolu halkına duyurmaktadır.

Kitabeler incelendiğinde 1300-1335 yılları arasında ait oldukları anlaşılmaktadır. 1300'de Gazan Han'la başlayan gelenek 1335 Ebu Said Bahadır Han dönemi ve devletin son bulmasına kadar devam etmiştir. Gazan Han ve Ahmet Teküder'in adı birer kez kitabelerde yer alırken, Olcaytu Han'ın 5, Ebu Said Bahadır Han'ın 7 kitabede isimlerine yer verilmiştir. Erzurum Yakutiye Medresesi'nde Gazan Han ve eşi Bolugan Hatun diğer kitabelerden farklı olarak bani statüsünde yer almışlardır. Medresenin eyvanındaki taş vakfiye önemli gelirler bağışladıklarını ortaya koymaktadır. 1284'te vefat ettiği bilinen Ahmet Tekedür'in isminin yer aldığı kitabede ise bir saltanat vurgusu bulunmamaktadır. Ahmet Han ismi vefat eden Çiçek Hatun'un babası olarak yer almaktadır. 1304 tarihli kitabede Olcaytu Han dönemine aittir ancak sultanın ismine kitabede yer verilmemiştir. Bu durumun nedeni olarak Ahmet Teküder'in halefi Argun Han tarafından hazırlanan suikast sonucu vefat edişi gösterilebilir. Diğer taraftan saltanat vurgusu yapılmayan türbe kitabeleri de bulunmaktadır.

Kitabelerin buldukları şehirler dikkate alındığında 5'i Tokat'ta, 2'si Erzurum, birer tanesi ise Bayburt, Amasya, Samsun, Niğde, Sivas, Ankara, Kars ve Kırşehir'dedir. Bu şehirler 14. yüzyılda İlhanlı Devleti tarafından atanan valiler tarafından yönetilmektedir. Tokat bu şehirler arasında ön plana çıkmaktadır. Tokat'ın Köseadağ Savaşı öncesi, sonrasında ve İlhanlı yönetimi boyunca yoğun göç aldığı bilinmektedir. İlhanlılarca atanmış devlet adamları şehrin 14. yüzyılına iz bırakmışlardır. Erzurum

⁴⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı çalışmalar için bkz. Erdal Eser, "Sivas'ta Bir Manifesto: Gök Medrese", *Vakıf ve Kültür Dergisi*, Y.1, C.1, 1998, s. 27-28; Ayşegül Bekmez, "Sivas'ta Siyasi Ortamın Mimariye Yansımasına Bir Örnek: Gök Medrese-Çifte Minareli Medrese", *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı 2, 2017, s. 447-469.

⁵⁰ Haluk Karamağaralı, "Erzurum'daki Hatuniye Medresesinin Tarihi ve Bânisi Üzerine Mülâhazalar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, 1971, s. 209-210; Abdülislam Uluçam, "Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese Üzerine Yeni Bir Yorumu", *XI. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler*, II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s. 754; Bruno De Nicola, "Pādshāh Khatun: An Example of Architectural, Religious, and Literary Patronage in Ilkhanid Iran", *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants, and Intellectuals*, (Edt. Michal Biran; Jonathan Brack and Francesca Fiaschetti), University of California Press, California, 2020, s. 278.

Tokat'tan farklı olarak Padişah Hatun, Çiçek Hatun gibi İlhanlı hanedan üyelerine ev sahipliği yapmış Hoca Yakut gibi İlhanlı devlet adamları tarafından yönetilmiştir. Erzurum İlhanlı başkenti Tebriz'e yakın olması ve Tebriz Trabzon kervan yolu üzerinde bulunması nedeniyle de Anadolu'da önemli şehirlerden biri konumuna gelmiştir.⁵¹ Diğer şehirler incelendiğinde ortaya çıkan en önemli husus göçlerle yaşanan demografik değişiktir. Moğol İstilasası sonrasında özellikle İç Anadolu ve Doğu Anadolu şehirleri yoğun bir göçe maruz kalmış ve bu durum bu şehirlerdeki halkın daha batıya hareket etmesine neden olmuştur.⁵² Yeni göç dalgasıyla gelenler arasında Moğol askeri ve devlet adamları da bulunmaktadır. Bu kişilerin izleri imar faaliyetlerine de yansımıştır.

14. yüzyılın ilk yılında Tokat'ta bir türbe kitabesiyle İlhanlı saltanatı Anadolu'ya taşınmıştır. İnşa kitabelerinde İlhanlı sultanlarının isimlerinin geçtiği yapı türleri incelendiğinde türbeler ön plandadır. 3 türbe, 2 medrese, 2 cami, bir darüşşifa, bir tekke, bir han, bir çeşme ve bir minberde İlhanlı sultanlarının ismine yer verilmiştir. Bu yapı türleri 14. yüzyılda Anadolu'daki imar faaliyetlerinde de benzer bir seyir izlemektedir. İran'daki İlhanlı sultanlarının inşa ettirdiği yapılarda da türbeler ön plandadır. Argun Han'ın Sasani kalıntıları üzerine kurduğu Urmiye Gölü güneydoğusundaki Taht-ı Süleyman kompleksi, Gazan Han günümüze ulaşamayan yapı topluluğu ve Olcaytu Han'ın Sultaniye'deki külliyesi en bilinen örneklerdir. Bu yapı toplulukları İlhanlı hükümdarlarının mimari baniliklerinin ortak özelliklerini de göstermektedir. Bu yapılarda süsleme ve anıtsallık ön plandadır.⁵³ Anadolu'da da aynı dönemde paralel bir eğilim gözlenmektedir. Meraga, Tebriz ve Sultaniye İlhanlı hükümdarlarının imar faaliyetlerinde öne çıkan şehirlerdir.⁵⁴ İran'da İlhanlı Dönemi yapılarında camilerde Selçuklu dört eyvanlı plan tipinin devam ettirildiği, çifte minare, çini ve alçı süslemenin yoğunlaştığı; türbelerde ise çoğunlukla külliye şeklinde planların tercih edildiği camilerle benzer şekilde yoğun bezeme uygulandığı anlaşılmaktadır.⁵⁵ Anadolu'da medrese inşası özellikle 13. yüzyılın ikinci yarısında çifte minareli cepheleriyle dikkat çeken örneklerin artışıyla ön plana çıkmıştır. 14. yüzyılda İlhanlı sultanlarının desteğiyle yapılan Yakutiye Medresesi bu üslubun devamını oluşturmaktadır. Yakutiye Medresesi ön cephe kuzeydoğu köşesinde minare yükselmekle birlikte kuzeydoğu köşesinde cephenin düzenine aykırı bir şekilde türbe olduğu düşünülen bir yapı eklenmiştir. Bu yapının türü ve cephenin çifte minareli olup olmadığı tartışılmaktadır.⁵⁶ Yakutiye Medresesi özgün tasarımında büyük bir olasılıkla çifte minarelidir. Minare yıkılınca bugün bilinen köşe yapısı eklenmiş olmalıdır. Bayburt'ta günümüze ulaşamayan medresede de plan, cephe düzeni ve süslemede benzer bir üslup kullanılmış olmalıdır. Anadolu'da çifte minareli olarak tasarlanan son yapı İlhanlı Devleti Emirlerinden Sungur Bey tarafından yaptırılan Niğde Sungur Bey Camii'dir. Baninin İlhanlı Devleti'yle ilişkilendirilmesi çifte minareli cephe düzenlemesinin İran'daki dönem cephe üslubunun Anadolu'ya kadar taşınmış olabileceğini düşündürmektedir.⁵⁷ Burada minber diğer türlerden ayrılmaktadır. Bilindiği üzere minber siyasi kimliği de barındıran bir unsurdur. Dönemin sultanı adına minber üzerinde hutbe okunması geleneği saltanatın meşrulaşmasını da sağlamaktadır. Bu nedenle İlhanlı Devleti'nin son sultanı Ebu Said Bahadır Han'ın isminin yer aldığı minber aynı zamanda sultanın saltanatı vurgularken, İslamiyet'i seçtiğini de Anadolu'ya bir kez daha göstermektedir.

İlhanlı Devleti sultanları özellikle yerleşik hayata geçtikten sonra imar faaliyetlerine hız vermiş ve görkemli şehirler inşa ettirmişlerdir. Ancak Anadolu'da egemenliklerini korudukları yıllar boyunca İlhanlı sultanları Aladağ dışında herhangi bir imar faaliyetinde bulunmamışlardır. Anadolu'daki mimari etkinlikler İlhanlı devlet adamları tarafından gerçekleştirilmiştir. İlhanlı sultanlarının devletin merkezi İran'da imar faaliyetlerine özellikle İslamiyet'i seçen Gazan Han ve Olcaytu Han dönemlerinde hız

⁵¹ Nermin Şaman Doğan, "Erzurum'un Sembolü İki Medrese: Çifte Minareli/Hatuniye Ve Yakutiye Medreseleri" *Cengiz Han ve Mirası* (Edt. Cem Korkut, Mürsel Doğrul), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları Ankara, 2021, s. 332.

⁵² Abdülkadir Yuvalı, "Moğol Harekâtının Anadolu'nun Demografik Ve Dinî Yapısı Üzerindeki Etkileri", *Erdem*, S. 27, C.9, 1997, s. 1290-1291.

⁵³ Sheila S. Blair, "Il-Khanids II. Architecture", *Encyclopaedia Iranica*, V. XII, F. 6, 2004, s. 654-658. <https://www.iranicaonline.org/articles/il-khanids-ii-architecture> erişim tarihi: 14.04. 2023.

⁵⁴ Sheila S. Blair - Jonathan M. Bloom, "Architecture in Iran and Central Asia under the Il-khanids and Their Successors," *The Art and Architecture of Islam 1250-1800*, New Haven and London, 1994, s. 5.

⁵⁵ Sheila S. Blair - Jonathan M. Bloom, "Müslüman Moğollar: Moğol İstilalarından İlhanlılara: İlhanlı Yönetimindeki İran'da Mimari", *İslam Sanatı ve Mimarisi*, (Edt. Markus Hattstein- Peter Delius), (Çev. Nurettin Elhüseyni), Literatür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 397-399.

⁵⁶ Nusret Çam, "Erzurum'daki Yakutiye Medresesi İle İlgili Bazı Mülahazalar", *Vakıflar Dergisi*, S. 20, 1988, 290-292.

⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Denknalbant, *Osmanlı Öncesi Türk Mimarisinde Çifte Minareli Cephelerin Gelişimi (Anadolu, İran, Azerbaycan, Hindistan)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

verildiği anlaşılmaktadır. Olcaytu Han'ın baştan kendisi için inşa ettirdiği Sultaniye şehri dikkat çekicidir. İlhanlı Dönemi mimarisini baştan inşa edilenler ve Selçuklu eserlerinin üzerinde yapılan eklemeler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Baştan inşa edilen İlhanlı yapılarında öne çıkan unsur anıtsal boyutlardır. Bu özellik Selçuklu geleneğinin de devamıdır. Yapı plan tipolojisi de devamlılık söz konusudur.

Anadolu'da İlhanlı sultanlarının isminin geçtiği yapıların günümüze ulaşabilenleri incelendiğinde plan tipolojisinin geleneğin devamı olduğu ve yenilik ya da farklılığın tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Bu durumda Anadolu'daki yapı ustaları ve sanatçılarla çalışılmış olduğu varsayılabilir. Aynı sanatçıların zaten var olan plan tiplerinin kullanılması beklenen bir davranıştır. İncelenen yapıların 3'ü günümüze ulaşmadığı için planları bilinmemektedir. Samsun İç Kale Mescidi ve Tokat Pazar Halil Bey Cami önemli ölçüde özgünlüğünü yitirmiş yapılardır. Erzurum Cimcime Hatun Türbesi silindirik gövdesi külahlı üst örtüsüyle 13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl başında Erzurum ve Ahlat'ta uygulanan türbe planlarının devamını teşkil etmektedir. Tokat Acepşir Türbesi ise oldukça sade dikdörtgen bir plana sahiptir. Amasya Bimarhane'sinde uygulanan plan Anadolu'da medrese ve darüşşifalarda genellikle tercih edilen açık avlulu, tek katlı ve 2 eyvanlıdır. Yakutiye Medresesinde ise Anadolu'da nadiren kullanılan kapalı avlu tercih edilmiştir. Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi'nde (Abdülmuttalip Tekkesi) 13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl başında özellikle Tokat'taki zaviyelerde kullanılan ve merkezinde kapalı avlu ve eyvan kurgusunun yer aldığı plan tipi kullanılmıştır.⁵⁸

Yapılardaki süsleme özelliklerine bakıldığında Amasya Bimarhanesi, Erzurum Yakutiye Medresesi, Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi (Abdülmuttalip Tekkesi) ve Niğde Sungur Bey Cami minberi (günümüzde Dışarı Cami'nde bulunmaktadır) ön plana çıkmaktadır. Amasya ve Erzurum'daki yapılar 13. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkıp adeta bir moda halini alan yüksek kabartma taş süslemenin örnekleridir. İki yapıda taçkapılarıyla ön plana çıkmaktadır. Her iki taçkapıda da farklı kurguda hazırlanmış benzer bir üslubun izleri görülmektedir. Bitkisel süslemelerdeki iri palmet ve rumiler, mukarnas nişleri üzerine işlenmiş ışın demetleri ortak motiflerdir. Yakutiye Medresesi süsleme özellikleri Erzurum'daki diğer İlhanlı dönemi eseri Çifte Minareli Medrese ve Selçuklu eseri Sivas Gök Medrese süslemelerine yakın bir üsluba sahiptir. Erzurum'da Kale Mescidi, Ulu Cami, Çifte Minareli Medrese, aynı döneme ait türbeler ve Yakutiye Medresesi yerel bir atölyeye ve sanatçı grubuna işaret etmektedir.⁵⁹ Hayat ağacı kompozisyonu Amasya Bimarhanesi'nde taçkapının bir bordürü boyunca tekrar eden bir şekilde Divriği Ulu Cami kuzey taçkapısıyla benzeşir şekilde işlenmiştir. Yakutiye Medresesi'nde ise köklerini iki aslanın koruduğu üstte ise çift başlı kartalın bulunduğu bir hayat ağacı süslemesi bulunmaktadır. Erzurum Çifte Minareli Medrese'deki köklerinin iki yanında ejder başıyla sonlandırıldığı kompozisyona üslup olarak benzetilebilir. Ancak Yakutiye'deki hayat ağacı kompozisyonu daha ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Yakutiye Medresesi'nde köşede bulunan minare gövdesi sırlı tuğla ve çinilerle süslenmişken, Amasya Bimarhane'sinde sadece taş süsleme bulunmaktadır. Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi'nin (Abdülmuttalip Tekkesi) özgün süsleme parçası ise çini mozaik tekniğiyle yapılmış panosudur. Altıgenlerden meydana getirilmiş kompozisyon dönemin çini mozaik örneklerine benzerdir. Tokat'ta Selçuklu ve İlhanlı hâkimiyeti yıllarında çini süsleme üslubunun benzerlik taşıdığı ve sürekliliği bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰ Niğde Sungur Bey Cami minberi süsleme özellikleri bakımından Anadolu ahşap süsleme geleneğini sürdürmektedir. Özellikle minberin yan aynalıdaki geometrik süsleme kompozisyonu Ankara Aslanhane Cami minberiyle oldukça benzerdir.

Anadolu mimarisinde İlhanlı egemenliğinin hâkim olduğu dönemlerde süsleme üslubunda bir değişim olduğu açıktır.⁶¹ Ancak bu değişimin İlhanlılara ait üslubun Anadolu'ya girmesi şeklinde

⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz. Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında...*, Akademi Kitapevi, İzmir, 1994, s. 65-76.

⁵⁹ Patricia Blessing, *Moğol Fethinden Sonra...* s. 202-206.

⁶⁰ ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Denkalbant Çobanoğlu, "Tokat ve Niksar'da Bazı Selçuklu ve İlhanlı Yapılarındaki Çini Süslemeler Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi*, S. 51, 2019, s.9-44.

⁶¹ Bu konuda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır bkz. Zeynep Onur, "Türk Mimarisinde Rasyonel ve İrrasyonel Dönemler", *Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, S. 5 (1-2), 1990, s. 45-58; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1986; Erdal Eser, "Selçuklu Miladı 1243", *Vakıf ve Kültür*, S. 1/3, 1998, s. 60-64; Zafer Bayburtluoğlu, "Anadolu Selçuklu Mimarlığı/Sanatu ve Moğol/İlhanlı Sorunsalı", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (08-10 Nisan 2002)*, *Bildiriler*, (Edt. Mustafa Denктаş, Yıldırım Özbek, Aslı Sağiroğlu Arslan), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2002, s. 4-6; Nermin Şaman Doğan, "Bezemeye Bakış

yorumlamak doğru bir açıklama olmamaktadır. 13. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle yaşanan değişim pek çok unsurun bir araya gelmesiyle ortaya çıkmış olup, bu unsurların bir araya gelmesinin ana nedeni Moğol İstilasıdır. Moğolların batıya doğru yürüttüğü istila hareketleri, Orta Asya, İran v.b. coğrafyalarda yaşayanların daha güvenli gördükleri Anadolu'ya göç etmesine sebep olmuştur. 1220'li yıllardan itibaren özellikle komşu bölgelerden Anadolu'ya yoğun bir göç yaşanmıştır. Bu gruplar içinde sanat ve zanaat ehli kişiler kendilerine saray ve çevresinde yer bulmuş ve dönemin düşünce, mimari, sanat ortamına katkıda bulunmuşlardır. Bu katkı sanat üslubunda yeni sentezlerin oluşmasını sağlamıştır. Süslemede açık bir şekilde gözlenen bu değişim Anadolu'da istila ile değişen sanat anlayışı ve çeşitli bölgelerden göç eden sanatçı topluluklarıyla ortaya çıkmıştır. Farklı bölgelerden gelen sanatçılar Anadolu'da aynı anda farklı bölge süsleme anlayışlarının görünmesini sağlamıştır.⁶² İlhanlı Dönemi'nde İran'da inşa edilen yapılarda da süsleme üslubu bakımından benzer bir değişim yaşanmış; Büyük Selçuklu geleneği ve dönemin sanat anlayışı bir araya getirilerek bir süsleme üslubu oluşturulmuştur. Aynı anda İran ve Anadolu'da ortaya çıkan süsleme üslubunun ortak parçaları olduğu gibi ayrışan yönleri de oldukça fazladır. Bu durum farklı etkileşim alanları ve farklı beğenilere sahip sanatçı ve banilerle alakalıdır.

Yapılarda kullanılan malzemelerde esas unsur coğrafyadır. İncelen yapılarının günümüze özgün halleriyle ulaşanlarında taş ana inşa ve süsleme malzemesidir. Bu özellikliyle Anadolu geleneğinin sürdürüldüğü görülmektedir. Tuğla ve çini Erzurum Yakutiye Medresesi ve Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi'nde (Abdülmuttalip Tekkesi) kullanılmıştır. Tuğla Anadolu Türk mimarisinde üst örtü, taşıyıcı elemanlar ve minare gibi bölümlerde tercih edilmiştir. Tuğla yapı elemanı olarak kullanılmasının yanında süsleme unsuru olarak da kullanılmıştır. Erzurum Yakutiye Medresesi'nde özgününde ön cephenin köşelerinde iki minare yer almakta olup, bu minarelerden sadece biri günümüze ulaşabilmiştir. Minare gövdesinde sırlı tuğlaların palmet şeklinde kabartma olarak dizilmesiyle dikkat çekici bir süsleme meydana gelirken, aralarına patlıcan moru, turkuaz çiniler yerleştirilmiştir. Abdullah bin Muhyi Zaviyesi (Abdülmuttalip Tekkesi) önemli ölçüde özgünlüğünü yitirmiştir ancak özgün olduğu düşünülen üst örtü ve kemerler tuğlayla yapılmış, kapalı avlu kısmı kubbeye geçiş kısmının ortasında pano şeklinde hazırlanmış çiniden bir süsleme bulunmaktadır. Panoda patlıcan moru altıgen çini parçaları etrafında turkuaz çiniden altı köşeli yıldızlar yerleştirilmiştir. Dönem örneklerinde de çini ve tuğlanın bu şekilde kullanımıyla karşılaşılma beraber, Yakutiye Medresesi minare gövdesindeki yüksek kabartma motif sıra dışıdır. Anadolu'daki diğer örneklerde tuğlalar farklı biçimlerde dizilmiştir. Bu örnekler İlhanlı döneminde üslup denemelerinin yoğun olduğu sanat ortamına işaret etmektedir.⁶³

Kitabe içerikleri incelendiğinde İlhanlı sultanları için kullanılan unvanlar dikkate değerdir. Özellikle en erken kitabe olan Gürmenek'ten getirilen türbe kitabesinde Gazan Han için kullanılan unvanlar nicelik ve nitelik yönünden öne çıkmaktadır. Kitabede Gazan Han'ın ismi ayrıca süslemeler arasına ilk satırda yazılmış ve sonrasında doğu ve batının sultanı, büyük hakan, sultanı muazzam ve insanların sığınağı ifadelerine yer verilmiştir. Bu türden unvanlar Anadolu Selçuklu sultanlarının özellikle devletin en parlak dönemlerinin yaşandığı I. İzzeddin Keykavus, I. Alâeddin Keykubat ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanat yıllarında kullanılmıştır. Batı ve doğunun sultanı ifadesi İlhanlı Devleti ve Moğolların yayılım alanlarına yapılan bir gönderme olup devletin ve sultanın askeri gücü vurgulanmaktadır. Burada insanların sığınağı ifadesi dönem örneklerinden farklıdır. Bu sıfat Büyük Selçuklu ile ilişkili bir ifadedir. Sultan Alparslan'ın Malazgirt Zaferi'nden sonra Halife Ka'im Bi'emrillah'ın gönderdiği mektupta bu tabir kullanılmıştır.⁶⁴ Ebu Farac Tuğrul Bey için dönemin halifesinin Müslümanların sığınağı (Rüknüddin) unvanını kullandığını belirtmektedir.⁶⁵ Bu ifade

Anadolu'da İlhanlı İzleri". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20/1, 2003, s. 150-166; Selçuk Mülayim, "İlhanlı Döneminde Anadolu Plastiğinde Asya Çağrışımları Sivas Gök Medrese Taç Kapısındaki Bir Gösterge Üzerine İrdeleme" *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. S. 1, 2016, s. 275-297; Patricia Blessing, *Moğol Fethinden Sonra...*; Ayşegül Bekmez, *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisinde Moğol İstilas Sonrası Değişim Dönüşüm Ve Süreklilik*, Pegem Yayınları, Ankara, 2022.

⁶² Erdal Eser, "Selçuklu Miladı 1243", s.60-64.

⁶³ Resul Yelen, *Selçuklu Çağı Anadolu Mimarisinde Malzeme Ve Teknik (Doğu Ve Güneydoğu Anadolu)*, Basılmamış Doktora Tezi, Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2019, s. 292-293.

⁶⁴ Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât Ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 72.

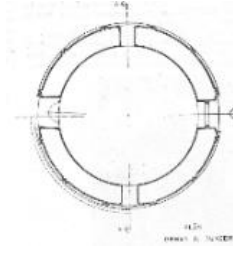
⁶⁵ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, (Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge, Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 305.

sultanın merhametli yanına yapılan vurgudur. Sultan din fark etmeksizin bütün insanlar için yardıma hazırdır. İlhanlı'nın hâkim olduğu topraklarda farklı etnik kökenden ve dinden insanların bulunması bu ifadeye yansımıştır. Ayrıca İlhanlı yönetim kesiminin Anadolu'daki kötü imajı bu cümlede bir nevi düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu kitabe dışındaki örneklerde ifadeler oldukça sade bir hal almaktadır. Olcaytu Han için Şeyh Şahabeddin Çeşmesi kitabesinde “sultanlar sultanı” unvanı kullanılırken, Amasya Bimarhanesi'nde “muazzam sultan” ifadesine yer verilmiştir. Ebu Said Bahadır Han'ın isminin geçtiği kitabelerde kalıpların cümleler bulunmaktadır. Sultan için sadece “sultan-i azam” (büyük sultan) unvanı kullanılmıştır. İran'daki İlhanlı dönemi eserleri incelendiğinde doğrudan sultanın yaptırdığı yapıları inşa kitabelerinde *Hakk ve dinin yardımcı, doğu-batı, uzak-yakın toprakların hâkimi*⁶⁶ gibi ifadelerin kullanıldığı ancak diğer baniler tarafından yaptırılan binalarda dönem sultanlarıyla ilgili bilgilere yer verilmediği anlaşılmaktadır. Anadolu'da tespit edilen 55 İlhanlı yapısında sultanların isimlerinin yer aldığı 16 kitabede sultanların bânîlik yapmadığı yapılarda kimi zaman unvanlı çoğu zaman sadece isimlerine yer verilmiştir. Ancak çoğunlukla İran'da olduğu gibi kitabelerde dönem İlhanlı sultanların isimleri yer almamaktadır.

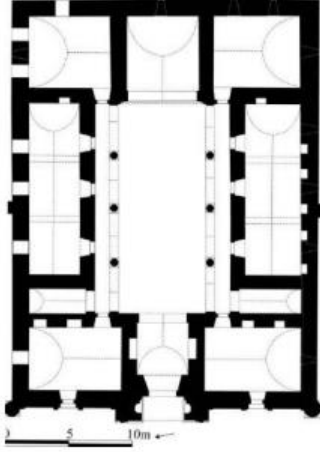
Ortaçağ Anadolu'sunda geri dönülmez izler bırakan İlhanlı Devleti doğrudan ve dolaylı olarak sanatı da etkilemiştir. Memluklu Moğol çekişmesinin çatışma alanlarından biri olan Anadolu siyasi istikrarsızlık nedeniyle karmaşık bir dönemden geçerken, sanatın ve özellikle mimarinin bundan etkilenmemesi olası değildir. Sanatın hamiliğini üstlenen en önemli şahıslar sultanlardır. Sultanların yaptırdığı yapılarda kullanılan sanat üslubu zamanla dönem üslubuna da dönüşmektedir. Sultanların banisi olmadıkları yapılarda da isimlerinin yer alması dönem için hâkimiyet sembolü olarak da görülmektedir. Moğol ve İlhanlı hanlarının yaklaşık yüz yıl egemenlik kurdukları Anadolu'da oldukça az yapı bulunmaktadır. Araştırma bu yapıları Moğol ve İlhanlı tarihiyle ilişkilendirerek tüm yönleriyle ele almıştır.

⁶⁶ bkz. İsfahan Mescid-i Cuması Olcaytu Mihrabı, Kemal Özkurt, *İsfahan'da Büyük Selçuklu Ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2005, s. 30.

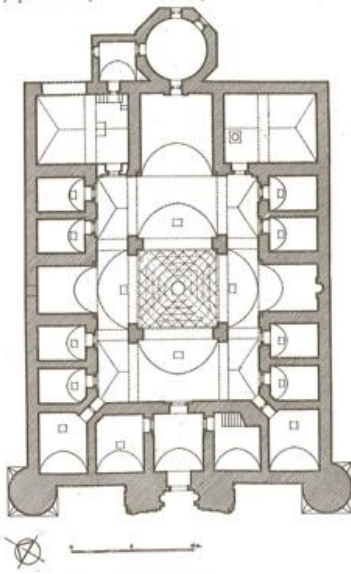
ŞEKİLLER



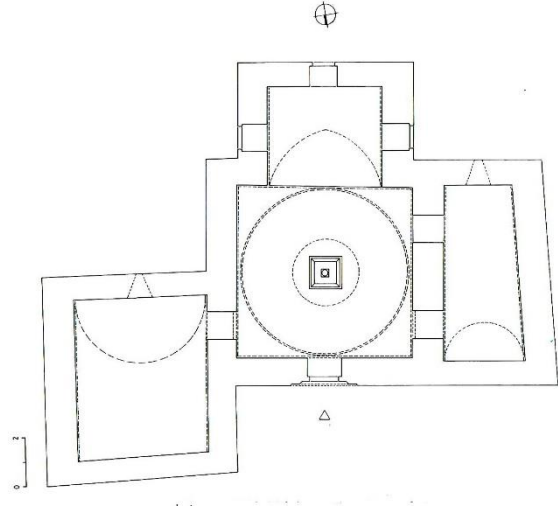
Şekil 1. Erzurum Cimcime Hatun Türbesi planı
(Tuncer, 1991)



Şekil 2. Amasya Bimarhanesi planı (Kutlu, 2022)



Şekil 3. Erzurum Yakutiye Medresesi planı (Kuran, 1969)



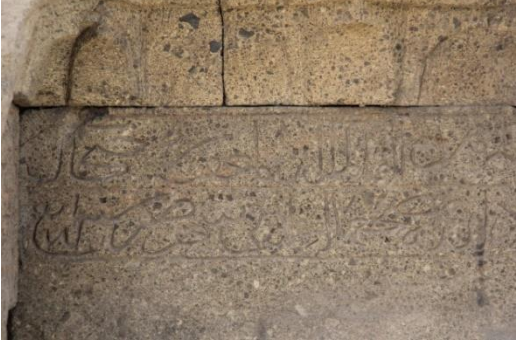
Şekil 4. Abdullah bin Muhyi Zaviyesi restitüsyon planı
(Emir, 1994)



Şekil 5. Tokat Müzesindeki Gümenek Türbesi kitabesi
(Çayırdağ, 1993)



Şekil 6. Erzurum Çiçek Hatun Türbesi girişi



Şekil 7. Çiçek Hatun Türbesi kitabesi



Şekil 11. Yakutiye Medresesi eyvanındaki taş vakfiye



Şekil 8. Amasya Bimarhanesi taçkapısı



Şekil 12. Samsun Kale Mescidi kitabesi (Tüfekçioğlu-Boran, 2004)



Şekil 9. Amasya Bimarhanesi kitabesi



Şekil 10. Erzurum Yakutiye Medresesi taçkapısı



Şekil 13. Sivas Müzesi 310 env. nolu kitabe (han kitabesi) (Gürlevik, 2008)



Şekil 14. Kırşehir Caca Bey Medresesi ön cephesi



Şekil 15. Caca Bay Medresesinde yer alan ferman

Yayın Tarihi	26 Haziran 2023
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-Turnitin
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu makale Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından desteklenen SYD-2022-9872 no'lu "14. Yüzyıl Anadolu Türk Mimarisinde İlhanlı İzleri" başlıklı proje kapsamında desteklenmiştir.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26 June 2023
Reviewers	Single Anonymized - An Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	This article was supported by Van Yüzüncü Yıl University Scientific Research Projects Directorate within the scope of the project titled "Ilkhanid Traces in 14th Century Anatolian Turkish Architecture" with the number SYD-2022-9872.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

KAYNAKÇA

- Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, (Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge, Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- Alâeddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşâ*, (Çev. Mürsel Öztürk), 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.
- Akkuş, Mustafa; *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011.
- Barthold, W.; "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", *Türk Hukuk Ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.I, 1931, ss. 135-159.
- Bayburtluoğlu, Zafer, "Anadolu Selçuklu Mimarlığı/Sanatı ve Moğol/İlhanlı Sorunsalı", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (08-10 Nisan 2002)*, *Bildiriler*, (Edt. Mustafa Denктаş, Yıldray Özbek, Aslı Sağıroğlu Arslan), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2002, ss. 4-6.
- Bekmez, Ayşegül, "Sivas'ta Siyasi Ortamın Mimariye Yansımalarına Bir Örnek: Gök Medrese-Çifte Minareli Medrese", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı 2, 2017, ss. 447-469.
- Bekmez, Ayşegül, *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisinde Moğol İstilasının Sonrası Değişim Dönüşüm Ve Süreklilik*, Pegem Yayınları, Ankara, 2022.
- Beygu, Abdürrahim Şerif; *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul, 1936.
- Bilgen, Çiğdem, *Erken Cumhuriyet Dönemi'ne Ait Bir Kitap Taslağı: Tokat Kent Tarihi Çalışmaları Tokat Müzesi Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2014.
- Blair Sheila S., Bloom, Jonathan M., "Architecture in Iran and Central Asia under the Il-khanids and Their Successors," *The Art and Architecture of Islam 1250-1800*, Yale Üniversitesi Yayınları, New Haven and London, 1994, ss. 5-20.
- Blair Sheila S., Bloom, Jonathan M., "Müslüman Moğollar: Moğol İstilalarından İlhanlılara: İlhanlı Yönetimindeki İran'da Mimari", *İslam Sanatı ve Mimarisi*, (Edt. Markus Hattstein- Peter Delius), (Çev. Nurettin Elhüseyni), Literatür Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 397-399.
- Blair, Sheila S., "Il-Khanids II. Architecture", *Encyclopædia Iranica*, V. XII, F. 6, 2004, s. 654-658. <https://www.iranicaonline.org/articles/il-khanids-ii-architecture> erişim tarihi: 14.04. 2023.
- Blessing, Patricia, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslami Mimari 1240-1330*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Cahen, Claude, *Osmanlıdan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarcı), 5. Baskı, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.
- Çam, Nusret, "Erzurum'daki Yakutiye Medresesi İle İlgili Bazı Mülâhazalar", *Vakıflar Dergisi*, S. 20, 1988, ss. 289-310.

- Çayırdağ, Mehmet, “Niksar-Tokat-Gümenek ve Kayseri-Palas'ta Üç Kitabe”, *Bellekten*, C. 57, S. 218, 1993, ss. 81-88.
- Çobanoğlu Denknalbant, Ayşe; “Tokat ve Niksar’da Bazı Selçuklu ve İlhanlı Yapılarındaki Çini Süslemeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Vakıflar Dergisi*, S. 51, 2019, ss. 9-44.
- Denknalbant, Ayşe, *Osmanlı Öncesi Türk Mimarisinde Çifte Minareli Cephelerin Gelişimi (Anadolu, İran, Azerbaycan, Hindistan)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Doğan Şaman, Nermin, “Bezemeye Bakış Anadolu’da İlhanlı İzleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20/1, 2003, ss. 150-166.
- Doğan Şaman, Nermin, “Erzurum’un Sembolü İki Medrese: Çifte Minareli/Hatuniye Ve Yakutiye Medreseleri”, *Cengiz Han ve Mirası* (Edt. Cem Korkut, Mürsel Doğrul), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2021, ss. 307-338.
- Durak, Neslihan, “İlhanlılar Döneminde Aladağ Çevresi”, *I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu Bildirileri*, (Edit. Oktay Belli, Vedat Evren Belli), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 242-251.
- Emir, Sedat, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I Öncül Yapılar: Tokat Zaviyeleri*, Akademi Kitapevi, İzmir, 1994.
- Eser, Erdal, “Sivas'ta Bir Manifesto: Gök Medrese”, *Vakıf ve Kültür*, S.1/1, 1998, ss. 27-28.
- Eser, Erdal, “Selçuklu Miladı 1243”, *Vakıf ve Kültür*, S. 1/3, 1998, ss. 60-64.
- Gündoğdu, Hamza, Bayhan Ahmet Ali, Aktemur, Ali Murat, Kukaracı, İshak Umut, Çelik, Adem, Güneş, Burhanettin, *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, 1. Baskı, PYS Vakıf Sistem Matbaa Müdürlüğü, Ankara, 2006.
- Gürlevik, Sabiha, *Sivas Mezar Kitabeleri Üzerine Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2008.
- İbni Bibi, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, (Çev M. Nuri Gençosman), Uzluk Basımevi, Ankara, 1941.
- Kara, Demet, “Erzurum Melike Çiçek Hatun Türbesi”, *Turkish Studies*, S. 15, 2020, ss. 297-305.
- Karamağaralı, Haluk, “Erzurum’daki Hatuniye Medresesinin Tarihi ve Bânîsi Üzerine Mülâhazalar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. III, 1971, ss. 209-240.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Selçuki Devletleri Tarihi*, (Çev. M. Nuri Gençosman), Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1943.
- Kunter, Halim Baki, “Kitabelerimiz I”, *Vakıflar Dergisi*, C.2, 1942, ss. 431-455.
- Kuran, Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, C.1, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.
- Kutlu, Mehmet, “İldüzmiş Hatun Baniliğindeki Amasya Darüşşifası Üzerine Yeni Tespitler”, *Mimari-Kültür- Bellek*, (Edt. Tane Doğan), 1. Baskı, Paradigma Akademi, Çanakkale, 2022, ss.1-23.
- Mercangöz, Zeynep, “Ortaçağ Van Hıristiyan Dönemi”, *Van*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 78-104.

- Mülayim, Selçuk, “İlhani Döneminde Anadolu Plastikinde Asya Çağrışımları Sivas Gök Medrese Taç Kapısındaki Bir Gösterge Üzerine İrdeleme”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. S. 1, 2016, ss. 275-297.
- Nicola, De Bruno, “Pādshāh Khatun: An Example of Architectural, Religious, and Literary Patronage in Ilkhanid Iran”, *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants, and Intellectuals*, (Edt. Michal Biran, Jonathan Brack and Francesca Fiaschetti), 1. Baskı, University of California Press, California, 2020, ss. 270-289.
- Onur, Zeynep, “Türk Mimarisinde Rasyonel ve İrrasyonel Dönemler”, *Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, S. 5 (1-2), 1990, ss.45-58.
- Oral, M. Zeki, “Anadolu’da İlhani Devri Vesikalari, Temurtaş Noyin Zamanında Yapılmış Eserler ve Kitabeleri”, *V. Türk Tarih Kongresi 1956, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1960, ss. 108-215.
- Özgüdenli, Osman G., “İlhani Hükümdarı Ebu.Said Hâna Ait Dört Yarlık”, *Bellekten*, C. 69, S. 254, 2005, ss. 65-116.
- Özkarci, Mehmet, *Niğde’de Türk Mimarisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.
- Özkurt, Kemal, *İsfahan’da Büyük Selçuklu Ve İlhani Dönemi Mimari Eserleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2005.
- Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Aykut Kazancıgil- Ayşe Bereket), Kabalci Yayınları, İstanbul, 2001.
- Sevim, Ali; Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât Ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- Spuler, Bertol, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.
- Sümer, Faruk, *Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015.
- Sümer, Faruk, *Anadolu’da Moğollar*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2022.
- Tuncer, Orhan Cezmi, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1986.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 13. Baskı, Ötüken Yayınları, Ankara, 2014.
- Tüfekçioğlu, Abdülhamit; Boran, Ali, “Kitabelerin Diliyle Samsun Kalesi ve İç Kale Mescidi”, *Vakıflar Dergisi*, S.28, 2004, ss. 283-290.
- Uluçam, Abdülislam, “Erzurum’daki Çifte Minareli Medrese Üzerine Yeni Bir Yorumu”, *XI. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler*, II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, ss. 749-758.
- Ünal, Rahmi Hüseyin, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- Witteck, Paul, “Ankara’da Bir İlhani Kitabesi”, *Türk Hukuk Ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.I, 1931, ss. 161-164.
- Yelen, Resul, *Selçuklu Çağı Anadolu Mimarisinde Malzeme Ve Teknik (Doğu Ve Güneydoğu Anadolu)*, Basılmamış Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2019.

Yuvalı, Abdülkadir, “Moğol Harekâtının Anadolu’nun Demografik Ve Dinî Yapısı Üzerindeki Etkileri”,
Erdem, S. 27, C.9, 1997, ss. 1287-1294.

Yuvalı, Abdülkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.